

EDEBİYAT, TARİH, SİYASET VE PSİKOLOJİ KAVŞAĞINDA BİR ALMAN'IN HİKAYESİ: KORKU İKLİMİ ÖRNEĞİ

Gözde Gökçe
gozdegkce@gmail.com
Ankara Üniversitesi, Psikoloji Bölümü

“Devlet, münferit kişiden, arkadaşlarından kopmasını, sevgilisini terk etmesini, kendi fikirlerinden vazgeçip önüne konan fikirleri benimsemesini, insanları alıştığından farklı bir şekilde selamlamasını, hoşlandığından farklı şeyler yemesini ve içmesini, boş zamanını nefret ettiği birtakım faaliyetler için heba etmesini, bütünüyle reddettiği maceralar için kendisini emre amade kılmasını, geçmişini ve benliğini reddetmesini ve bütün bunları yaparken her an yoğun bir coşku ve minnettarlık göstermesini korkunç tehditler savurarak talep eder.” (Haffner, 2018, s. 11-12)

Arka kapak tanıtım yazısında bu sözlerle anlatılmaktadır Sebastian Haffner'in kaleme aldığı *“Bir Alman'ın Hikâyesi - Hatırladıklarım (1914-1933)”* isimli kitap. Nazi döneminin koşullarını hazırlayan politik gelişmeleri ve 1933 yılında Hitler'in Almanya Şansölyesi olarak atanmasının getirdiklerini sıradan bir vatandaşın anıları üzerinden anlatan kitap, tür olarak tarih ve politika alanlarında sınıflandırılabilir. Tarihsel dönemleri ve bunların etkilerini; belirli olaylar ya da devlet adamlarının biyografileri üzerinden okumaya alternatif olarak, sıradan insanların biyografileri üzerinden okumayı önerdiği gibi psikoloji bilgisinin yalnızca “psikoloji” etiketli yazılardan elde edilemeyeceğini de gözler önüne sermektedir. Nitekim, beşeri anlama ve açıklama uğraşında olan psikoloji bilimi, beşerinin hiçbir bileşeninden uzak olmamalıdır.

Yazara göre kitabın ana konusu bir tür düellodur. Güçlü, muktedir ve merhametsiz bir devlet ile küçük, isimsiz, kim olduğu bilinmeyen münferit bir şahsın karşı karşıya geldiği bir düello. Ancak yazar, Alman İmparatorluğu ile düellosunu yalnızca kendisine özgü bir durum olarak görmez. Sıradan bir vatandaşın benliğini ve onurunu; güçlü, muktedir ve düşman bir devlete karşı savunmaya çalıştığı bu türden bir düellonun aslında mutlak bir izolasyon hâlinde ve kamuoyunun dışarıda bırakıldığı bağlam içerisinde, zamanla gelişip yıllarca sürdüğünü ve dolayısıyla kolektif bir mesele olduğunu ifade eder.

I. Dünya Savaşı patlak verdiğinde henüz yedi yaşında olan Haffner, ilk kez “tarihi hissettiğini” duyumsar. Savaşın Almanya topraklarında hüküm sürmemesi, halktaki etkisinin görece sınırlı olmasına, bu dönemin daha çok coşku ve heyecan hisleriyle yaşanmasına neden olur. Savaş gibi olağanüstü bir dönemde, gündelik yaşam pratiğinde önceden çok fazla duyulmayan kelimeler (örn., ultimatö, seferberlik, ittifak, itilaf) sıklıkla duyulmuş; esasında eski olan bu “yeni” kavramlar daha fazla kullanılmaya başlanmıştır. Savaş dönemi; hangi taraftan kaç kişinin öldüğünün çetlesinin tutulduğu bir tür sayı oyunu gibi deneyimlenmiş, bu durum coşku ve merak duygularını körüklemiş, sıradan bir çocuk bile yazının ifadesine göre fanatik bir şovenist ve “oturma odası cengâveri”ne dönüşmüştür. Bu dönüşüme yol açan unsurlardan biri, sosyopolitik bağlamdan köken

alan kolektif duygu iklimidir. Bu iklim, bütün çevreyi doldurmuş, farklı şekillerde yansımış, pek çok kişiyi etkisi altına alarak birlik hissi oluşturmuş, çeşitli nedenlerle bu birlikteliğin dışında kalan kişileri ise sıkıntı ve yalnızlıkla adeta boğmuştur.

Psikolojiden sosyolojiye, antropolojiye, siyaset bilimine, tıpa, hukuka kadar pek çok bilime uzun yıllardır konu olan duygular, öznel oldukları kadar kolektif bir nitelik de taşırlar. Küçük ya da büyük ölçekli gruplarda ortaya çıkan kolektif duygular, o gruptaki bireylerin çoğunluğu tarafından paylaşılır (Stephan ve Stephan, 2000). Cenaze törenlerinde hissedilen üzüntü ve keder, protesto gösterilerinde hissedilen öfke, stadyumlarda taraftarların hissettiği sevinç, üzüntü, öfke gibi duygular kolektif duygu örnekleridir. Kolektif duygular belirli bir olay ya da bağlam temelinde ortaya çıkabileceği gibi, daha geniş ölçekte toplumsal bir nitelik de taşıyabilir. Süreğen ve kapsamlı duyguları yansıtan ve kolektif bir nitelik gösteren duygu iklimi, bir toplumdaki bireylerin birbirleri ile kurdukları ilişkilerden ve toplumdaki sosyopolitik durumdan köken alarak hissedilen duygulardır (de Rivera, 1992).

I. Dünya Savaşı'nın oluşturduğu ve kolektif olarak duyumsanan coşku, merak ve heyecan dönemi, sonucuna anlam verilemeyen bir mağlubiyetle sonuçlanır. Bu yenilginin ardından, savaşa kıyasla güçlü olumlu duygular oluşturmayan devrim dönemine girilir. Yazara göre 1918 Alman devrimi, savaş gibi içerisinde cereyan eden olayların bazı çekmecelere yerleştirilebildiği, basit ve kolay bir şekilde anlaşılacak bir olgu sunmamıştır. Devrimin krizleri, silahlı çatışmaları, darbeleri, gösteri yürüyüşleri vardır ve tüm bunlar insanın aklını karıştırır. Asıl mesele ne olduğu belirgin değildir ve insanlarda heyecan uyandırmaz. 1923 yılına gelindiğinde ise, büyük bir vatansenver coşku yeniden ortaya çıkar. Fransa başbakanı Poincaré, Ruhr Havzasını işgal ettiklerini söylemiştir ve Alman hükümeti halkı pasif direnişe çağırır. İşgal, halk tarafından somut bir şekilde duyumsanmasa da savaş döneminin ölü sayıları üzerinden oynanan oyunu, yerini ekonomi üzerinden oynanan yeni bir sayı oyununa bırakır. Doların yükselişi ve markın önemli düzeyde değer kaybetmesi, gündelik sohbetin en önemli gündem maddesi hâline gelir; ticaret oyununu kıvrakça oynayanların zenginlikleri artarken ve bu grupta baskın duygu sevinç olurken, ticaret oyununda yer al(a)mayanlar acı, çaresizlik ve yoksulluk çeker. Yazara göre o dönemde aşk bile enflasyonist bir karaktere bürünür; hızlı, kaygısız, aceleci yaşanan aşklar artarken, romantizm yerini kinizmin baskın olduğu ilişkilere bırakır. 1924-1929 arasında Stresemann'ın dış işleri bakanı olduğu, ancak esasında Almanya'nın iç ve dış tüm politikasını belirlediği “Stresemann Dönemi” yaşanır. Bu dönem, yazara göre Almanya'nın yaşadığı tek gerçek barış dönemidir. Barışa ilişkin kavramsallaştırmalardan da bilindiği üzere kapsamlı bir barış, yalnızca silahlı çatışmaların olmadığı negatif barış anlamına gelmez. Barış dönemlerinin ilk aşaması negatif barış olsa dahi, tüm insanlar için temel

ihtiyaçların karşılandığı ve hakların geçerli olduğu; sosyal, etnisiteye dayalı, cinsiyete bağlı, ekonomik ve ekolojik eşitsizliklerin giderildiği düzenlemeleri içeren, eşit bir sosyal düzenin sağlanması anlamına gelen pozitif barış da oldukça önemlidir (Galtung, 1985; Wagner, 1988). Pozitif ve negatif barışın görece birlikte var olduğu, huzur ve güven oluşturan Stresemann Dönemi, tahmin edilenin ötesinde birtakım kolektif durumlar yaratır. Yazara göre, süregelen şekilde çalkantılara maruz kalan Alman nesli; kendi başına nasıl yaşandığını, küçük kişisel hayatın nasıl büyük, güzel ve yaşamaya değer hâle getirileceğini hiçbir zaman öğrenmemiştir. Bu nedenle, sosyopolitik alandaki gerilimin ortadan kalkmasını ve kişisel özgürlüklerin geri gelmesini bir hediye değil, mahrum bırakma olarak duyumsamıştır. Ancak, geç de olsa yaşamayı öğrenen, kendi hayatından zevk alan, savaş ve devrim oyunlarının boyunduruğundan kendini kurtararak birer şahsiyet hâline gelen kişiler de vardır. Bu kişilerin, aynı zamanda diğer milletlere daha az önyargılı olduğu, onlara daha çok ilgi duyduğu; farklılıkların renklilik olarak algılanmasıyla daha renkli ve zengin bir dünyanın varlığından keyif aldığı görülmektedir. O dönemde bazı gruplarda görülen bu durum, psikoloji alanında iyi oluş diye ifade ettiğimiz olgunun sosyal ve toplumsal yönünü akla getirmektedir. Toplumun bir parçası olduğunu hissetme, toplumu oluşturan insanlarla ortaklıkları bulunduğu dair düşünce ve hisler, toplumu oluşturan diğer insanların iyi olma potansiyeli taşıdıklarına inanma ve onlara güvenme, geleceğe dair umutlu olma sosyal iyi oluşun önemli unsurlarıdır (Keyes, 1998). Sonraki yıllarda Almanya halkını Nazi olanlar ve olmayanlar şeklinde ikiye bölen çatlak, sosyal/toplumsal iyi oluş üzerinden de sınıflandırılabilir; 1930'lu yıllarda ise yaratılan korku ikliminin bu ayrımı derinleştirdiği görülmektedir.

1930'lerde sayı oyunlarının yeniden başladığı görülür. Bu seferki sayı oyunu; kısa aralıklarla yapılan seçimler, partilerin aldıkları oylar, kazandıkları sandalyeler üzerinden gündeme gelir. Siyaset, gündelik yaşamın her alanına etki etmeye başlamış; anlaşmazlıklar, gerilim ve nefret potansiyeli artmış; toplumdaki insanlarda devamlı politika düşünme mecburiyeti ortaya çıkmıştır. Baskısını giderek hissettirmeye başlayan Nazi dönemini, korku iklimi çerçevesinde okumamız mümkündür. Korku iklimi en temelde toplumdaki insanların birbirlerinden izole olmasına, güvensizliğin artmasına, toplumdaki taraf ya da grupların birbirlerini gayrimeşrulaştırmasına, işbirliğine dayalı eylemlerin azalmasına, düşüncelerin ifadesinin sınırlandırılmasına ve ideallerin sorgulanmasına yol açmaktadır (Bar-Tal, Halperin ve de Rivera, 2007; de Rivera, 1992). Nitekim, sonrasında yaşanan gelişmeler, korku ikliminin bu etkilerini çarpıcı şekilde gözler önüne sermektedir.

1 Nisan 1933 tarihi, korku ikliminin yüksek sesli ilk işareti gibidir. O tarihten itibaren Yahudilere ait işyerlerinin boykot edileceği ilân edilmiştir. Bu ilândan sonra hissedilen dehşet duygusu ve kısık da olsa çıkarılan sesler, alınan kararların bazılarında vazgeçilmesine yol açmış; ancak tartışmaların odak noktasını oluşturması gereken antisemitizm yerine, olguları dar kalıplara sıkıştırma ve odak noktasını değiştirme amacının bir yansıması olarak "Yahudi sorunu" tartışılmaya başlanmıştır. "İffetli", "iyi" Yahudiler elbette vardır, ancak onlarla diğerleri arasında ayırım yapmak gerekir; ayrıca, Yahudi çoğunluğu bilim, sanat ve tıp alanlarını "yabancılaştırmıştır" ve dolayısıyla "millî"lik zarar görmektedir. Bir süre sonra Yahudiler'e ait

yerlerden alışveriş yasağı kalkar, bu dükkânların önünde artık emniyet güçleri beklemes, ancak buralardan alışveriş yapanlar "vatan haini" olarak adlandırılır. Yahudi memurlar, doktorlar, avukatlar ve gazeteciler işten çıkarılmıştır ama bu kanunlara uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Zamanla yaşamın her alanı Naziler tarafından zapt edilir. Siyasi partiler aktif olarak işlev göstermemeye başlamış, entelektüel ve aydınlar ya yurtdışına gitmiş ya da toplama kamplarına gönderilmiş ve "vatan haini" olarak nitelendirilmiş (ironiktir ki, Türkiye'de psikoloji biliminin akademide ortaya çıkışına bu "vatan haini" akademisyenler öncü olmuştur), edebiyat "edebi" niteliğini yitirirken kan ve toprak edebiyatı yaygınlaşmış, bazı gazete ve dergiler yayınlarını durdurmuş veya Nazi partisi yayın organına dönüşmüş, herkes birbirinin Gestaposu hâline gelmiştir. Tüm bu gelişmeler Blanco ve arkadaşlarının (2016) bireysel "yaralar"a eşlik eden sosyal "yaralar" önermesinin tipik bir örneğidir: sosyal yaşamın bozulması, kutuplaşma, güvensizlik ve şüphenin hâkim olduğu ilişkiler, eşitsizlik ve adaletsizliği meşrulaştırma, siyasi yaşam ve sosyal yaşama katılımı korkunun başrol hâline gelmesi, ideoloji kisvesi altında gerçeklerin saklanması, olağandışının normal hâle gelmesi, katı ve basit kalıpyargılara saplanıp kalma...

Sosyopolitik yapıdaki tüm bu makro gelişmeler, etkisini mikro düzeyde de gösterir. Yazar bu dönemi şöyle ifade eder:

"Benim yaşadığım dünya çözüliyor, yok oluyor, görünmez hale geliyordu, her gün, büyük bir doğrulukla ve çit çıkarmadan. Neredeyse her gün ondan bir parçanın daha kaybolduğunu, yitip gittiğini görüyorduk. O parçayı bulmak için her yere bakınıyorduk ama yerinde yeller esiyordu artık. Ben bu kadar tuhaf bir süreci bir kere daha yaşamadım. Sanki üzerinde durduğumuz zemin sürekli olarak ve önlenemez şekilde ufalanıyor, ayaklarımızın altından kayıp gidiyor gibiydi... Sanki ciğerlerimize çekeceğimiz hava, düzenli ve sürekli olarak bir yerlerden emiliyor ve yok ediliyordu." (Haffner, 2018, s. 172)

Yaşamın pek çok boyutundaki bu yok olmayı veda olarak nitelendiren yazar; bu vedaların insanın yaşamını kasvetli hâle getirdiğini, genel kamusal havanın güzel kokularını ve rayihalarını kaybetmesinin son derece rahatsız edici olduğunu söyler. Ancak, korku ikliminin bireysel etkileri varoluşa da ciddi tehdit oluşturur. Haffner; ait olma, bütünlüşme, ideallerine uygun yaşam sürme, geleceğe yönelik tasarı oluşturabilme gibi önemli ihtiyaçların karşılanmasının nasıl engellendiğini gözler önüne serer:

"İnsan bir anda bir sans-patrie (vatansız) oluverir; gölgesiz, arka planı olmayan, en fazla bir yerde olmasına müsaade edilen biri. Ya da eğer manevi ilticınıza maddi olanı da kendi iradenizle eklemeyi ya da iradeniz dışı eklemekten vazgeçerseniz tamamen vatansız kahrsınız, kendi vatanınızda sürgün durumuna düşersiniz." (Haffner, 2018, s. 196)

Korku ikliminin en net ve çarpıcı örneklerinden biri olan Nazi dönemi Alman İmparatorluğu, psikososyal sağlığın ya da iyi oluşun yalnızca bireyle ilgili bir olgu olmadığını gösterir. Martin-Baro'nun da önerdiği gibi psikolojik sağlık ya da bozuklukları ele alırken, bazen grubu, bazı durumlarda aileyi, kurumları ve tüm toplumu etkileyen sosyal, kişilere-

rası ve gruplararası ilişkileri göz önünde bulundurmalıyız (Martin-Baro, 2003; akt., Blanco ve ark., 2016). İnsanlaştırıcı ya da yabancılaştırıcı toplumsal ilişkiler, hem kolektif hem de bireysel sorunlara ve işlevselliğe etki eder.

Kaynaklar

Bar-Tal, D., Halperin, E. ve de Rivera, J. (2007). Collective emotions in conflict situations: Societal implications. *Journal of Social Issues*, 63(2), 441-460.

Blanco, A., Blanco, R. ve Díaz, D. (2016). Social (dis) order and psychosocial trauma: Look earlier, look outside, and look beyond the persons. *American Psychologist*, 71(3), 187-198.

de Rivera, J. (1992). Emotional climate: Social structure and emotional dynamics. K. T. Strongman, (Ed.), *International review of studies on emotion* içinde (2. cilt, s. 197-218). Oxford, England: John Wiley & Sons.

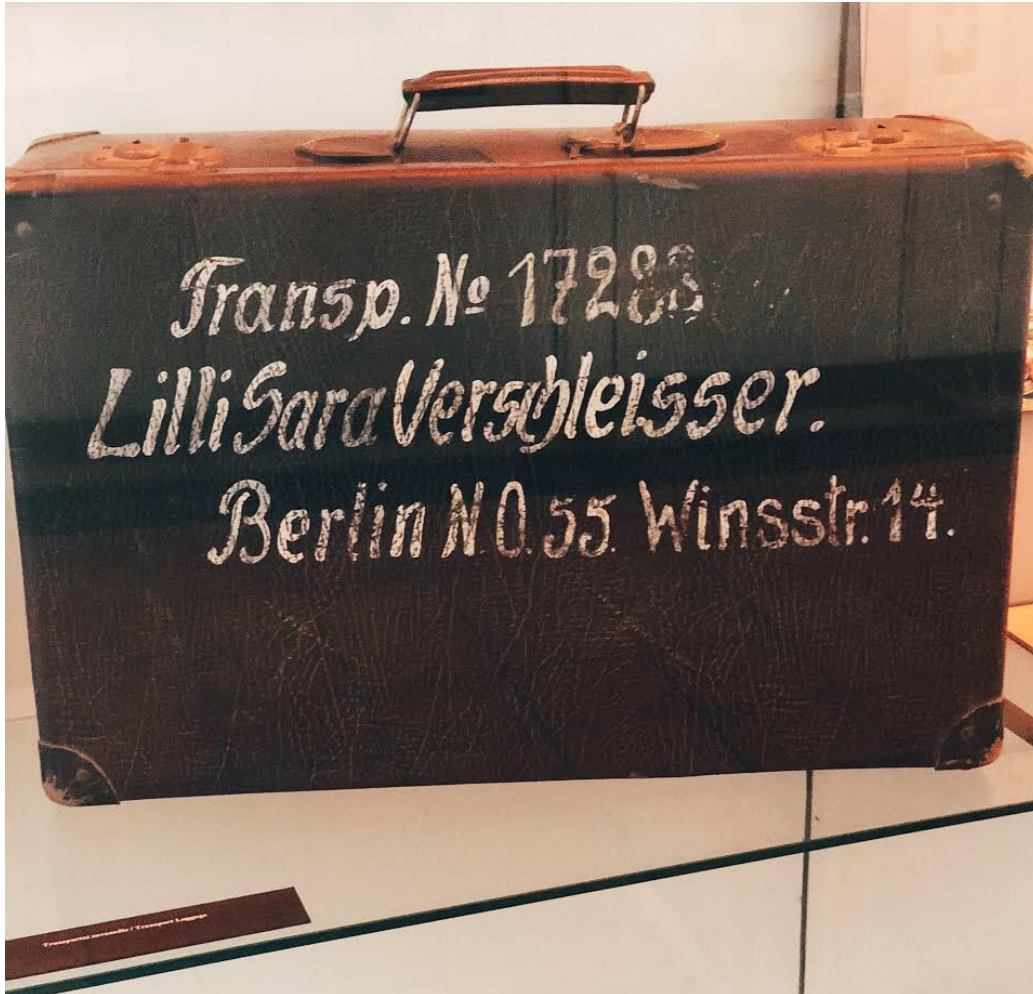
de Rivera, J., ve Páez, D. (2007). Emotional climate, human security, and culture of peace. *Journal of Social Issues*, 63, 233-253.

Galtung, J. (1985). Twenty-five years of peace research: Ten challenges and some responses. *Journal of Peace Research*, 22, 141-158.

Haffner, S. (2018). *Bir Alman'ın hikayesi – hatırladıklarım (1914-1933)*. (H. Demirel, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 2000).

Stephan, W. G. ve Stephan, C. W. (2000). An integrated threat theory of prejudice. S. Oskamp, (Ed.), *“The Claremont Symposium on Applied Social Psychology” Reducing prejudice and discrimination* içinde (s. 23-45). Mahwah, NJ, US: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

Wagner, R. V. (1988). Distinguishing between positive and negative approaches to peace. *Journal of Social Issues*, 44(2), 1-15.

Jewish Museum, Josefov, Prag (Gözde Gökçe, 2018)